

ISSN 2241-2638 (print)

ISSN 2441-2778 (on-line)

ΣΕΙΡΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Κριτήρια ποιότητας στη σύγχρονη ποιοτική έρευνα: Ένα παράδειγμα

Αθηνά Ανδρουτσοπούλου

Τεύχος 2014.2 Αθήνα

ISSN 2241-2638 (print)

ISSN 2441-2778 (on-line)

WORKING PAPERS SERIES

Quality criteria in contemporary qualitative studies: An example

Athena Androutsopoulou

Issue 2014.2 Athens

Training and Research Institute for Systemic Psychotherapy

ΤΙΤΛΟΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΣΕΙΡΑΣ: Σειρά Κειμένων Εργασίας του 'Λόγω Ψυχής'

ΕΚΔΟΤΗΣ: Λόγω Ψυχής ΕΠΕ- Ινστιτούτο Εκπαίδευσης και Έρευνας στη Συστημική Ψυχοθεραπεία

ΤΟΠΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ: Αθήνα

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΠΡΩΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ: Ιούλιος 2011

TITLE OF SERIES: Working Paper Series of Logo Psychis

EDITOR: Logo Psychis LTD- Training and Research Institute for Systemic Psychotherapy

PLACE OF PUBLICATION: Athens

DATE OF FIRST PUBLICATION: July 2011

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Αθηνά Ανδρουτσοπούλου, PhD

Γιώργος Καλαρρύτης, MMedSci

Τσαμπίκα Μπαφίτη, MSc, PhD

EDITORIAL BOARD:

Athena Androutsopoulou, PhD

George Kalarritis, MMedSci

Tsabika Bafiti, MSc, PhD

Αθηνά Ανδρουτσοπούλου, PhD- Athena Androutsopoulou, PhD

Η Αθηνά Ανδρουτσοπούλου, κλινική ψυχολόγος-ψυχοθεραπεύτρια, είναι συνιδρύτρια του Λόγω Ψυχής- Ινστιτούτο Εκπαίδευσης και Έρευνας στη Συστημική Θεραπεία.

Το κείμενο βασίζεται σε Προσκεκλημένη Ομιλία στη Διημερίδα της Ψυχολογικής Εταιρίας Βορείου Ελλάδος με τίτλο: «Ποσοτική και Ποιοτική Έρευνα: Εφαρμογές στην Ψυχολογία και στην Εκπαίδευση». Θεσσαλονίκη, 13-14 Δεκέμβριου 2002.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη	5
Τάσεις και εξελίξεις στην ποιοτική έρευνα	6
Βασικές αρχές μιας ποιοτικής διερεύνησης.....	8
Ερευνητικό παράδειγμα.....	12
Συμπέρασμα.....	18
Βιβλιογραφία	21

Περίληψη

Στα μετανεωτερικά μοντέλα η αλήθεια θεωρείται μια γλωσσική συγκατασκευή. Στην ερευνητική διαδικασία η συγκατασκευή αυτή είναι κοινό δημιούργημα των συμμετεχόντων στην έρευνα και του ερευνητή. Στην εργασία αυτή γίνεται επιλεγμένη βιβλιογραφική αναφορά σε κριτήρια και τρόπους αξιολόγησης της ποιοτικής έρευνας ανάλογους προς την εγκυρότητα και την αξιοπιστία της ποσοτικής έρευνας. Επίσης, χρησιμοποιείται ως παράδειγμα μια ποιοτική έρευνα που διενεργήσαμε στο χώρο της ψυχοθεραπείας, που στόχο της είχε τη δημιουργία ενός ποιοτικού εργαλείου αξιολόγησης της αφήγησης των θεραπευόμενων.

Κριτήρια ποιότητας στη σύγχρονη ποιοτική έρευνα

Τάσεις και εξελίξεις στην ποιοτική έρευνα

Όλο και περισσότερο η ποιοτική έρευνα κατακτά αυτόνομη παρουσία στο χώρο των κοινωνικών επιστημών και βέβαια της ψυχολογίας. Οι ποιοτικές έρευνες γίνονται ευκολότερα αποδεκτές σε επιστημονικά περιοδικά από ό,τι στο παρελθόν, ενώ τα περιοδικά που εκδίδουν αποκλειστικά ποιοτικές έρευνες αυξάνονται. Πιο πρόσφατο παράδειγμα, το περιοδικό *Qualitative Psychology* που εκδίδει από το 2014 η *American Psychological Association*. Έχουν αυξηθεί επίσης τα τελευταία χρόνια και τα βιβλία που παρουσιάζουν προτάσεις για τους τρόπους διεξαγωγής της ποιοτικής έρευνας (βλ. McLeod, 2001, 2010; Riessman, 2008). Παράλληλα, ο προβληματισμός για τη διαφύλαξη της ποιότητας στις ποιοτικές έρευνες είναι ιδιαίτερα έντονος. Πώς μπορεί να διασφαλιστεί αυτή η ποιότητα; Μπορούν τα κριτήρια της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας – έτσι όπως ορίζονται στην ποσοτική έρευνα -να μεταφερθούν με λιγιστές διαφοροποιήσεις και στο χώρο της ποιοτικής έρευνας;

Αν και ο χώρος της ποιοτικής έρευνας περιλαμβάνει πολλές διαφορετικές προσεγγίσεις και μοντέλα, μπορεί κανείς να διακρίνει τρεις τάσεις οι οποίες εμφανίζονται ιστορικά και επικρατούν διαδοχικά, συνδεδεμένες και με την ιστορική εμφάνιση διαφόρων φιλοσοφικών ρευμάτων που έρχονται να επηρεάσουν τη σκέψη των κοινωνικών επιστημόνων (Hammersley, 1992, 1996; Henwood and Pidgeon, 1994; Βλ. και Androutsopoulou, 2000). Στην πρώτη φάση της η ποιοτική έρευνα επηρεάζεται από τον εμπειρισμό και είναι πιο κοντά στην αναζήτηση της αντικειμενικής αλήθειας. Στο κλασικό εγχειρίδιο των Miles & Huberman (1984), οι συγγραφείς τονίζουν πως η διαφορά μεταξύ ποιοτικής και ποσοτικής έρευνας

βρίσκεται απλώς στο ότι η πρώτη ασχολείται με λέξεις ενώ η δεύτερη με αριθμούς. Οι ορισμοί για τα κριτήρια ποιότητας μμούνται εκείνους της ποσοτικής έρευνας, ενώ το έργο των ανεξάρτητων κριτών, που κανείς αναμένει να καταλήξουν σε κατηγορίες ίδιες με εκείνες των ερευνητών κατά την *ανάλυση περιεχομένου*, αποκτά μεγάλη βαρύτητα.

Λίγο αργότερα επικρατεί μια δεύτερη τάση συνδεδεμένη και με την αναγνώριση των πολιτισμικών διαφορών και άρα της σημασίας του κοινωνικο-πολιτισμικού πλαισίου στον καθορισμό της πραγματικότητας. Οι ερευνητές αρχίζουν να συνειδητοποιούν πως η ποιοτική έρευνα δεν ασχολείται απλώς με λέξεις αντί για αριθμούς, αλλά με λέξεις που πάντα νοηματοδοτούνται σε ένα συγκεκριμένο (context). Πιο δημοφιλής μέθοδος αναδεικνύεται η *θεμελιωμένη θεωρία* (grounded theory). Γίνεται όλο και πιο σαφές πως ο ερευνητής είναι πάντα υποκειμενικός αφού και ο ίδιος αποτελεί μέρος ενός κοινωνικο-πολιτισμικού πλαισίου. Όμως, στη δεύτερη εκείνη φάση, αρκετοί από όσους ασχολούνταν με την ποιοτική έρευνα ήλπιζαν πως είναι δυνατό να βρουν τρόπους καταπολέμησης της υποκειμενικότητάς τους. Άλλοι, επηρεασμένοι και από τη σύγχρονη φυσική επιστήμη, αρχίζουν να συνειδητοποιούν πως η πράξη της παρατήρησης και της καταγραφής δεν μπορεί παρά να επηρεάζει το ίδιο το φαινόμενο της παρατήρησης, και πως ο ερευνητής δεν μπορεί να απαλλαγεί ποτέ από το υποκειμενικό του μάτι. Επίσης συνειδητοποιούν πως η αναζήτηση της αλήθειας μοιάζει με το ξεφλούδισμα ενός κρεμμυδιού. Ξεφλουδίζοντάς το κανείς για πρώτη φορά συνειδητοποιεί πως δεν υπάρχει κανένας κρυμμένος θησαυρός στην καρδιά του, και πως θησαυρό αποτελεί στην πραγματικότητα ολόκληρο το κρεμμύδι.

Καθώς στο χώρο των κοινωνικών επιστημών και συγκεκριμένα της ψυχολογίας κάνει την εμφάνισή του το ρεύμα του κοινωνικού κονστρουξιονισμού, η έννοια της αντικειμενικότητας αμφισβητείται πιο έντονα από ποτέ (Gergen, 1994;

Gergen & Gergen, 1991). Η πραγματικότητα θεωρείται μια συλλογική γλωσσική κατασκευή τοποθετημένη μάλιστα σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο. Οι ερευνητές και οι συμμετέχοντες σε μια έρευνα κατασκευάζουν την πραγματικότητα από κοινού καθώς διαλέγονται στις δεδομένες συνθήκες. Τα προϊόντα του λόγου τους μπορεί να μην έχουν διάρκεια, ποτέ δε θα ειπωθούν τα συγκεκριμένα πράγματα με τον ίδιο ακριβώς τρόπο ακόμα και από τους ίδιους ανθρώπους, αυτό όμως δε σημαίνει πως δεν έχουν μια γενικευμένη χρησιμότητα και πως δεν είναι ενδεικτικά. Από την άλλη, ακόμα και με δεδομένους τους στόχους της έρευνας, οι τρόποι ερμηνείας ενός κειμένου (π.χ. το περιεχόμενο μιας απομαγνητοφωνημένης συνέντευξης) είναι άπειροι και εξαρτώνται από την οπτική του ερευνητή. Ο ερευνητής δεν μάχεται ενάντια στην υποκειμενικότητά του (π.χ. τις προτιμήσεις ή τις προκαταλήψεις του), αλλά την αναγνωρίζει και μάλιστα την ενσωματώνει ως αναστοχασμό στην ερευνητική του αναφορά (King, 1996; Mishler, 1991; Smith, 1996). Πιο δημοφιλή μοντέλα αναδεικνύονται η αφηγηματική ανάλυση, η ανάλυση λόγου και η ανάλυση συζήτησης.

Βασικές αρχές μιας ποιοτικής διερεύνησης

Είναι σαφές πως με τη σταδιακή επικράτηση της τρίτης αυτής τάσης και την εγκατάλειψη της έννοιας της αντικειμενικής αλήθειας από τους περισσότερους σύγχρονους ερευνητές στο χώρο της ποιοτικής έρευνας, εγκαταλείπεται και η προσπάθεια μεταφοράς των κριτηρίων της αξιοπιστίας και της εγκυρότητας με τον τρόπο που ορίζονται στην ποσοτική έρευνα. Οι βασικές αρχές μιας σύγχρονης ποιοτικής διερεύνησης είναι κατ' αρχήν οι εξής:

1. Ολιστική οπτική στην εξέταση των φαινομένων
2. Απόρριψη της γραμμικής αιτιότητας

3. Αναγνώριση και αποδοχή της υποκειμενικότητας του ερευνητή
4. Έμφαση στη μοναδικότητα των ανθρώπων αλλά και στη σημασία της *γενικότερης χρησιμότητας των ευρημάτων*
5. Σημασία στην έννοια της *διεργασίας*, όπου τα φαινόμενα εξετάζονται ως δυναμικά συστήματα
6. Κύριος στόχος της ποιοτικής έρευνας θεωρείται η κατανόηση του τρόπου νοηματοδότησης των εμπειριών και του κοινωνικού περιβάλλοντος.
7. Ευέλικτη δειγματοληψία, η οποία βασίζεται σε προκαθορισμένα κριτήρια (inclusion criteria) που εξυπηρετούν τον ερευνητικό στόχο.
8. Προσωπική επαφή με τους συμμετέχοντες. Επαφή που διέπεται από ισοτιμία και σεβασμό
9. Ερμηνεία ευρημάτων μέσα στο κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο τους.
10. Η εμπειρία της έρευνας αντιμετωπίζεται ως σημαντική για τη ζωή των συμμετεχόντων.

Η σύμπλευση με τις βασικές αυτές αρχές αποτελεί για κάθε ερευνητή μια πρωταρχική διασφάλιση της ποιότητας στην ποιοτική του έρευνα.

Πέρα από τις βασικές αυτές αρχές, θεωρούμε ενδιαφέρουσα την πρόταση των Leiblich et al (1998) για τέσσερα κριτήρια ποιότητας που θα υποκαταστήσουν τις παραδοσιακές έννοιες της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας. Τα κριτήρια αυτά εμπεριέχουν τις προτάσεις μερικών από τους πιο αξιόπιστους ερευνητές στο χώρο της ποιοτικής έρευνας (π.χ. Hammersley, 1992; Mishler, 1990).

1. Εύρος: Η δυνατότητα κατανόησης από το κοινό των παρουσιαζόμενων στοιχείων.
2. Συνοχή: Ο τρόπος που οι ερμηνείες δημιουργούν μια ολοκληρωμένη και ενδιαφέρουσα συνολική εικόνα.

3. **Ενόραση:** Η αίσθηση της πρωτοτυπίας και της καινοτομίας στην παρουσίαση του λόγου και της ανάλυσής του.
4. **Φειδωλία:** Η δυνατότητα παρουσίασης της ανάλυσης βάσει ενός μικρού αριθμού εννοιών, καθώς και η υψηλή αισθητική στη συγκεκριμένη παρουσίαση.

Επίσης, στην ερευνητική μας προσπάθεια αξιοποιούμε τις κατευθυντήριες γραμμές των Elliot, Fischer and Rennie (1999), που σε μεγάλο βαθμό αποτελούν προτεινόμενους τρόπους για να επιτευχθούν τα παραπάνω τέσσερα κριτήρια (βλ. και Smith, 1996). Οι πιο βασικές κατευθυντήριες γραμμές είναι οι εξής:

1. **Ο ερευνητικός αναστοχασμός.** Αυτός σχετίζεται με την αποδοχή της υποκειμενικότητας του ερευνητή ως κάτι φυσιολογικό και αναπόφευκτο. Ο ερευνητής δηλώνει από την αρχή τις θεωρητικές του προτιμήσεις και τις ερευνητικές του προσδοκίες, ενώ τις υπενθυμίζει και κατά τη διάρκεια της ερευνητικής του αναφοράς. Δηλώνει επίσης ποιες είναι οι δικές του αξίες και προκαταλήψεις και προσπαθεί να μαντέψει –στο βαθμό που είναι δυνατό – πώς αυτές επηρεάζουν τον ερευνητικό στόχο, τα ερωτήματα, τις ερμηνείες και τα ίδια τα αποτελέσματα. Αυτό το κάνει όχι για να τις ελέγξει ή να τις αποβάλλει, αλλά για να επιτρέψει στον αναγνώστη ή ακροατή να έχει μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα, και για να επιτρέψει εναλλακτικές προσεγγίσεις.
2. **Οι πληροφορίες για τους συμμετέχοντες.** Στα πλαίσια της ευέλικτης δειγματοληψίας που προαναφέραμε, ο ερευνητής περιγράφει τους συμμετέχοντες και τις συνθήκες της ζωής τους, ώστε να μπορεί ο αναγνώστης ή ακροατής να εκτιμήσει τη χρησιμότητα των αποτελεσμάτων και το πόσο ενδεικτικά μπορεί να είναι για άλλους ανθρώπους σε παρόμοιες συνθήκες (typicality).

3. **Η παρουσίαση παραδειγμάτων από τα ευρήματα** (π.χ. αποσπασμάτων από συνεντεύξεις ή από αυτοβιογραφικά κείμενα) ώστε ο αναγνώστης ή ακροατής να μπορεί να παρακολουθήσει το σκεπτικό του αναλυτή, να αισθάνεται σαν να παίρνει μέρος στη διαδικασία της ανάλυσης, και να μπορεί έτσι να κρίνει και τη χρησιμότητα που μπορεί να έχει κατά τη γνώμη του η συγκεκριμένη ανάλυση.
4. **Ο έλεγχος της αληθοφάνειας των αναλύσεων και ερμηνειών**, με έναν ή και περισσότερους από τους παρακάτω τρόπους.

(i) με τη συμβολή των ίδιων των συμμετεχόντων στην έρευνα ή/και άλλου κοινού (παρόμοιου, συναδέλφων κλπ) το οποίο χρησιμοποιείται για να πιστοποιήσει το ότι κατά τη γνώμη του τηρούνται τα βασικά κριτήρια (π.χ. τα τέσσερα που προαναφέραμε) και όχι για να αποκλείσει την πιθανότητα εναλλακτικών προσεγγίσεων.

(ii) δουλεύοντας ομαδικά με πολλούς ερευνητές είτε σε όλες τις φάσεις της έρευνας είτε στη φάση της ανάλυσης (ώστε να αποφευχθούν ορατές αντιφάσεις, παραλείψεις, να απαντηθούν πιθανά ερωτήματα κλπ). Στόχος είναι η σύνθεση των διαφορετικών απόψεων στο βαθμό που είναι δυνατό και με τρόπο που να συμβάλει στη συνοχή της έρευνας.

(iii) χρησιμοποιώντας παραπάνω από ένα τρόπο συλλογής ποιοτικών δεδομένων. Και εδώ στόχος είναι η πληρέστερη κατανόηση των φαινομένων και όχι ο έλεγχος της αντικειμενικότητας.

(iv) συγκρίνοντας τα αποτελέσματα με αλλά εξωτερικά δεδομένα ή και με ποσοτικά στοιχεία. Και πάλι με στόχο την ενίσχυση της πεποίθησης για τη χρησιμότητα μιας συγκεκριμένης οπτικής που όμως δεν αποκλείει άλλες..

5. **Συνοχή της έρευνας.** Η όλη παρουσίαση της έρευνας θα πρέπει να δίνει, όπως ειπώθηκε και στα γενικά κριτήρια, την εικόνα της συνοχής μεταξύ των μερών της. Θα πρέπει να απαντά στο πώς τα μέρη της έρευνας ταιριάζουν μεταξύ τους, και να παρέχει συγκροτημένες απαντήσεις για φαινομενικές αντιφάσεις. Θα πρέπει, με άλλα λόγια, να αφηγείται μια συγκροτημένη «ιστορία», η αλλιώς να προσφέρει ένα κατανοητό χάρτη ή μια ξεκάθαρη δομή για το φαινόμενο που μελετά. Ταυτόχρονα θα πρέπει να προσφέρει ή να επιτρέπει εναλλακτικές προσεγγίσεις.
6. **Επίτευξη των στόχων της έρευνας.** Οι στόχοι της έρευνας θα πρέπει να είναι φανερό πως έχουν επιτευχθεί. Ο αναγνώστης ή ακροατής θα πρέπει να έχει την αίσθηση ότι έχει αποκτήσει μια βαθύτερη κατανόηση είτε της χρησιμότητας της έρευνας είτε και των επιμέρους περιστατικών ή παραδειγμάτων (π.χ. του τρόπου που συγκεκριμένοι άνθρωποι με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά αντιλαμβάνονται ή νιώθουν τη ζωή τους).

Ερευνητικό παράδειγμα

Παρακάτω, θα αναφερθώ πολύ συνοπτικά στο γενικό πλαίσιο μιας ποιοτικής έρευνας (βλ. Androutsopoulou, Thanopoulou, Economou, Bafiti, 2004) ώστε να επισημάνω κατόπιν τους τρόπους με τους οποίους προσπαθήσαμε να διασφαλίσουμε την ποιότητα της. Να τονίσω πως σε κάθε ποιοτική έρευνα, οι τρόποι αυτοί πρέπει να αναφέρονται στη δημοσιευμένη μορφή της. Αυτό σημαίνει πως οι βιβλιογραφικές πηγές για τους ορισμούς και τα κριτήρια ποιότητας που χρησιμοποιούνται πρέπει να αναφέρονται στην περιγραφή του μοντέλου ανάλυσης, ενώ τα κριτήρια πρέπει να

φαίνεται πώς εφαρμόζονται στην πράξη, παραδείγματος χάριν με τη μορφή διευκρινήσεων ενσωματωμένων στο κείμενο.

Στόχος λοιπόν της δικής μας ερευνητικής εργασίας ήταν η δημιουργία ενός ποιοτικού εργαλείου αξιολόγησης της αφήγησης των θεραπευόμενων. Όπως θα δούμε, στη συγκεκριμένη ανάλυση μας ενδιέφερε κυρίως η μορφή και όχι το περιεχόμενο της αφήγησης των θεραπευόμενων. Η συγκεκριμένη εργασία ξεκίνησε στα πλαίσια μιας ευρύτερης προσπάθειας συλλογής δεδομένων για τις εμπειρίες θεραπευόμενων που ξεκινούν και άλλων που έχουν ολοκληρώσει μακρόχρονο θεραπευτικό πρόγραμμα σε ομάδα, και οι οποίοι είχαν ή έχουν διαφορετικά μεταξύ τους αιτήματα ή και συμπτώματα. Μια ομάδα έξι συναδέλφων που λειτουργήσαμε ως συνεντευκτές συναντήθηκε σε ατομική βάση με τριάντα συνολικά θεραπευόμενους που δε γνωρίζαμε. Συζητήσαμε με τον κάθε θεραπευόμενο για τη ζωή του και τη θεραπευτική του εμπειρία στα πλαίσια μιας συνέντευξης με πολύ χαλαρή δομή. Στο τέλος της συνέντευξης, που κράτησε μιάμιση με δύο ώρες, κάθε θεραπευόμενος έγραψε την περιγραφή του εαυτού του σε τρίτο πρόσωπο.

Το υλικό που συγκεντρώθηκε μπορεί δυνάμει να αξιοποιηθεί με πολλαπλούς τρόπους, ανάλογα και με τα όποια εκ των υστέρων ερευνητικά επιμέρους ερωτήματα μπορούν να τεθούν. Στη συγκεκριμένη εργασία, τέσσερις από τους έξι συναδέλφους που συλλέξαμε το αρχικό υλικό, συνεχίσαμε με την ανάλυση των αποτελεσμάτων. Καθώς σκεπτόμασταν τρόπους για να προσεγγίσουμε το υλικό, αναρωτηθήκαμε αν ορισμένες παρατηρήσεις που έχουμε κάνει ως θεραπευτές στις θεραπευτικές μας ομάδες μπορούν να οδηγήσουν στη δημιουργία ενός ποιοτικού εργαλείου.

Αυτό που όλοι είχαμε παρατηρήσει ως θεραπευτές ήταν πως σταδιακά οι θεραπευόμενοι μιλούν για τον εαυτό τους, τις σχέσεις τους, και τη ζωή τους γενικά, με έναν τρόπο που μοιάζει να έχει μεγαλύτερη εσωτερική συνοχή. Ο λόγος τους

ακούγεται πιο συγκροτημένος και κατανοητός ενώ δημιουργεί και μεγάλη ενσυναίσθηση στο ακροατήριό τους, και στους θεραπευτές αλλά και στα υπόλοιπα μέλη της ομάδας που φαίνεται να το αντιλαμβάνονται αυτό και συχνά να λένε στο συγκεκριμένο μέλος «καταλαβαίνω πολύ καλύτερα πλέον αυτό που λες» και «σε νιώθω πολύ πιο κοντά μου».

Μελετώντας τη βιβλιογραφία και κυρίως σε σχέση με τις αυτοβιογραφικές αφηγήσεις, καταλήξαμε σε έναν ορισμό της αφηγηματικής συνοχής που περιλαμβάνει δύο διαστάσεις: (i) τη γνωστική κατανόηση και (ii) τη συναισθηματική κατανόηση (ή ενσυναίσθηση) που αναπτύσσεται στο ακροατήριο. Συνδέσαμε επίσης την έννοια της αφηγηματικής συνοχής με τη θεραπευτική αλλαγή, αντλώντας και πάλι ιδέες από την ανάλογη βιβλιογραφία. Όσο αφορά την ανάλυση, μας ενδιέφερε, όπως ειπώθηκε, κυρίως η μορφή των αφηγήσεων και ελάχιστα το περιεχόμενο, αν και στην πράξη η διαφοροποίηση είναι δύσκολη και γίνεται μόνο για λόγους ερευνητικούς.

Αρχικά, συγκρίναμε τις αφηγήσεις των θεραπευόμενων που έχουν ολοκληρώσει το πρόγραμμα με εκείνες όσων πρωτοξεκινούσαν και φτιάξαμε τέσσερις κατηγορίες διαφορών μεταξύ τους (δύο για κάθε μια διάσταση): (i) αναγνώριση/επεξήγηση των αντιφάσεων, (ii) ευέλικτος/μη δογματικός τρόπος σκέψης, (iii) αναγνώριση/ανταπόκριση στις ανάγκες του ακροατηρίου, (iv) επαφή με το συναίσθημα. Αυτές τις κατηγορίες τις χρησιμοποιήσαμε κατόπιν για να αξιολογήσουμε τη συνοχή των διαφόρων ιστοριών που εμπεριέχονται στην κάθε αφήγηση. Αυτή η αξιολόγηση έγινε και για τις δυο ομάδες θεραπευόμενων, αφού και αυτοί που είχαν ολοκληρώσει το πρόγραμμα αφηγούνταν ιστορίες που δεν ακούγονταν όλες το ίδιο συγκροτημένες. Φάνηκε πως η τέταρτη διάσταση της συνοχής (η επαφή με το συναίσθημα) ήταν ιδιαίτερα σημαντική και έτσι την διερευνήσαμε περαιτέρω. Ακολούθησε λοιπόν ένας νέος κύκλος βιβλιογραφικής

μελέτης που μας βοήθησε να κάνουμε το εργαλείο αυτό πιο λεπτομερές, καθώς η τέταρτη διάσταση κρίνεται επιπλέον βάσει 20 γλωσσικών χαρακτηριστικών.

Αυτό ήταν σε πολύ γενικές γραμμές το διάγραμμα αυτής της έρευνας. Ας δούμε τις προσπάθειες που κάναμε για τη διασφάλιση της ποιότητας της, που είναι και το θέμα που μας απασχολεί εδώ. Θα επικεντρωθώ στις προσπάθειες που σχετίζονται με τις τέσσερις πρώτες κατευθυντήριες γραμμές (ερευνητικό αναστοχασμό, παρουσίαση των συμμετεχόντων, παρουσίαση παραδειγμάτων από τα ευρήματα, τσεκάρισμα της αληθοφάνειας) μια που οι υπόλοιπες δύο (συνοχή της έρευνας και επίτευξη των στόχων της έρευνας) προϋποθέτουν την επαφή του αναγνώστη με το σύνολο της ερευνητικής εργασίας και απαιτούν τη δική του κυρίως αξιολόγηση.

Εφαρμογή των τεσσάρων πρώτων κατευθυντήριων γραμμών

Ερευνητικός αναστοχασμός.

Καθώς γράφαμε τη βιβλιογραφική ανασκόπηση διευκρινίσαμε ότι η πεποίθησή μας πως η βελτίωση της αφηγηματικής συνοχής συνδέεται με τη θεραπευτική αλλαγή είναι προσωπική, και βέβαια ανήκει επίσης σε όσους συγγραφείς επιλέξαμε να παραθέσουμε στις αντίστοιχες πηγές μας. Σίγουρα υπάρχουν διαφορετικές απόψεις. Τονίσαμε επίσης πως η αξία που δίνουμε στην αφηγηματική συνοχή σαφώς συνδέεται με την αξία που της δίνει και το πολιτισμικό πλαίσιο του οποίου αποτελούμε αναπόσπαστο μέρος. Στη συζήτηση κάναμε επιπλέον διευκρινήσεις για τις στάσεις και αξίες μας, αναλαμβάνοντας για αυτές την ευθύνη.

Ένα σημαντικό για μας ζήτημα ήταν λ.χ. το κατά πόσο πιστεύουμε πως οι αφηγήσεις των θεραπευόμενων (ακόμα και αυτών με πολύ σοβαρές ψυχολογικές δυσκολίες) είναι *ποιοτικά* διαφορετικές από των υπολοίπων ανθρώπων ή εάν πρόκειται για ένα συνεχές. Η θέση που πήραμε ήταν πως δεν είναι ποιοτικά

διαφορετικές, και τη θέση αυτή την υποστηρίξαμε χρησιμοποιώντας και απόψεις άλλων συγγραφέων που ταιριάζουν με τις δικές μας.

Συζητήσαμε επίσης το πώς και πόσο επηρέασαμε ως συνεντευκτές το περιεχόμενο των αφηγήσεων. Είναι σίγουρο ότι το επηρέασαμε. Το επηρέασαμε όταν προσπαθήσαμε να δημιουργήσουμε μια ζεστή ατμόσφαιρα, χρησιμοποιώντας συμβουλευτικές δεξιότητες για το χτίσιμο της εμπιστοσύνης (King, 1996). Το επηρέασαμε όταν προσπαθήσαμε να διαχωρίσουμε την ιδιότητα του συνεντευκτή από εκείνη του θεραπευτή, αλλά και τις φορές που αποτύχαμε. Το επηρέασαμε και λόγω του διαφορετικού τρόπου που έχουμε μεγαλώσει ως άντρες ή γυναίκες: Έτσι διαπιστώσαμε πως οι συνεντεύξεις με τους άνδρες συνεντευκτές ήταν πάντα πιο σύντομες. Όπως και στο κοινωνικό πλαίσιο, οι άνδρες δεν ενθάρρυναν πολύ αυτό που ονόμαζαν «φλυαρία» παρόλο που όλοι είχαμε συμφωνήσει πάνω στον ίδιο κανόνα: δηλαδή να ενθαρρύνουμε τους συμμετέχοντες να ολοκληρώνουν τις επιμέρους ιστορίες με τις λιγότερες δυνατόν διακοπές. Και βέβαια, ανεξαρτήτως φύλου, κάθε συνεντευκτής είχε το δικό του ιδιαίτερο τρόπο (ύφος, χροιά φωνής) στο να θέτει ερωτήσεις, ενώ το κλίμα της κάθε συνέντευξης ήταν διαφορετικό.

Ο αναστοχασμός μπορεί να αφορά και στους ίδιους τους συμμετέχοντες. Ποιοι ήταν οι λόγοι που τους έκαναν να θέλουν να συμμετέχουν σε αυτή την έρευνα; Όσοι είχαν ολοκληρώσει το πρόγραμμα μάς έλεγαν πως το έβλεπαν σα μια ευκαιρία για ανασκόπηση της ζωής τους και των όσων έχουν καταφέρει ή έμενε ακόμα να καταφέρουν. Όσοι ξεκινούσαν έλεγαν πώς στόχος τους ήταν να μας βοηθήσουν ώστε να τους βοηθήσουμε καλύτερα, και αναφέρονταν βέβαια στο θεραπευτικό πλαίσιο. Για μας ήταν επίσης πολύ σημαντικό το ότι στην συντριπτική πλειοψηφία τους οι συμμετέχοντες σχολίασαν αυθόρμητα στο τέλος την ικανοποίησή τους για τη

συμμετοχή τους στην έρευνα, εξηγώντας καθένας πώς θεωρεί ότι τον βοήθησε η συμμετοχή του αυτή.

Οι πληροφορίες για τους συμμετέχοντες.

Οι γενικές πληροφορίες, όπως αριθμός των συμμετεχόντων, κριτήρια επιλογής τους, φύλο, μόρφωση, θεραπευτικό αίτημα, ύπαρξη ψυχοπαθολογίας στους ίδιους ή σε μέλη της οικογένειάς τους, τυχαίος τρόπος επιλογής και ανάθεσης σε συνεντευκτές άγνωστους σε εκείνους, αναφέρονται στο αντίστοιχο κομμάτι της παρουσίασης της μεθόδου. Αυτό που όμως ήταν σημαντικό ήταν η επιλογή δύο περιπτώσεων οι οποίες χρησίμευσαν ως ενδεικτικές των αυτοβιογραφικών αφηγήσεων με τη μεγαλύτερη και τη μικρότερη συνοχή. Για κάθε ένα από τους δύο αυτούς συμμετέχοντες δόθηκε ένα μικρό βιογραφικό, έτσι όπως προέκυπτε από τη δική τους αφήγηση.

Η παρουσίαση παραδειγμάτων από τα ευρήματα.

Τα παραδείγματα ήταν αποσπάσματα από τις προφορικές αφηγήσεις των δύο συμμετεχόντων που αποτελούσαν τις ενδεικτικές περιπτώσεις που προαναφέραμε. Τα αποσπάσματα επιλέχθηκαν έτσι ώστε να υποστηρίξουν τις κατηγοριοποιήσεις των ευρημάτων. Επίσης, παρουσιάστηκαν αυτούσιες οι γραπτές περιγραφές εαυτού σε τρίτο πρόσωπο, που χρησίμευσαν και στον έλεγχο της αληθοφάνειας των αναλύσεων και ερμηνειών που είχαν κατ' αρχήν βασιστεί στις προφορικές αφηγήσεις. Εκτός από τη χρήση της συνέντευξης και της γραπτής περιγραφής, τη χρήση δηλαδή δυο τρόπων συλλογής δεδομένων (λεγόμενης και τριγωνοποίησης), ας δούμε και δύο άλλους τρόπους ελέγχου της αληθοφάνειας που χρησιμοποιήθηκαν.

Έλεγχος της αληθοφάνειας.

Οι αναλύσεις και οι ερμηνείες περνούσαν από το «κόσκινο» όλης της ερευνητικής ομάδας, με συζητήσεις, αντιρρήσεις, προσπάθεια ουσιαστικότερης και πιο χρήσιμης αποτύπωσης των εννοιών, έτσι που το τελικό αποτέλεσμα να είναι μια συλλογική κατασκευή που δεν επιζητά αναγνώριση της αντικειμενικότητάς της παρά μόνο της χρησιμότητάς της για άλλους ερευνητές, για άλλους θεραπευτές, και βέβαια έμμεσα για τους ίδιους τους θεραπευόμενους. Μεταφέραμε τις παρατηρήσεις μας για να δούμε αν «κάνουν νόημα» σε ένα ευρύ κοινό αποτελούμενο από τους δικούς μας θεραπευόμενους, από φοιτητές και ειδικευόμενους θεραπευτές, από συναδέλφους σε ανεπίσημες συζητήσεις αλλά και σε συνέδρια στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, καθώς και από ανώνυμους κριτές επιστημονικού περιοδικού. Οι παρατηρήσεις και τα σχόλια όλου αυτού του κοινού επέφεραν στην πορεία αλλαγές στην ανάλυση, οδήγησαν στην προσθήκη διευκρινήσεων, στο κόψιμο και στο ράψιμο της τελικής γραπτής αναφοράς σε μορφή άρθρου ώστε να παρουσιάζει η εργασία μεγαλύτερη συνοχή.

Συμπέρασμα

Θα πρέπει να σημειωθεί πως όλα τα παραπάνω κριτήρια και οι κατευθυντήριες γραμμές παίζουν το ρόλο μιας πυξίδας, ενώ γεννούν πολλά αναπάντητα ερωτήματα αν κανείς επιχειρήσει να τις εφαρμόσει με άκαμπτο τρόπο (McLeod, 2001). Λόγου χάρη, πόσα παραδείγματα από αποσπάσματα συνεντεύξεων είναι αρκετά για να παραθέσει κανείς και πόση έκταση θα πρέπει να έχουν; Στην πράξη, πολλά πράγματα εξαρτώνται από την εμπειρία. Η ποιοτική έρευνα είναι μια διαδικασία που μαθαίνεται κυρίως βιωματικά και απαιτεί αυξημένη διαισθητικότητα

και διάθεση για πειραματισμό. Άλλα πράγματα εξαρτώνται από την ηθική του ερευνητή και τη δέσμευσή του στις δέκα βασικές αρχές που παρουσιάστηκαν στην αρχή. Επίσης, η αναζήτηση της ποιότητας ταυτίστηκε εδώ με την αναζήτηση τρόπων διασφάλισης της αντίστοιχης εγκυρότητας και αξιοπιστίας στην ποσοτική έρευνα. Όμως, στην πραγματικότητα η λέξη ποιότητα σημαίνει και άλλα πράγματα. Για παράδειγμα, το πόσο χρήσιμη αλλά και πόσο ενδιαφέρουσα είναι μια έρευνα. Ακόμα και η πιο έγκυρη και αξιόπιστη έρευνα δεν αποκλείει το να είναι άχρηστη και βαρετή. Τουλάχιστον για την ποιοτική έρευνα, η δημιουργικότητα και η φαντασία του ερευνητή έχουν τεράστια σημασία για ένα ποιοτικό αποτέλεσμα.

Είναι τεράστιες οι δυνατότητες και προκλήσεις που προσφέρει η ποιοτική έρευνα. Όπως ειπώθηκε, οι έννοιες της αξιοπιστίας και της εγκυρότητας δεν μπορούν να μεταφερθούν ούτε αυτούσιες ούτε διαφοροποιημένες στο χώρο της ποιοτικής έρευνας, ιδιαίτερα σε μια εποχή που η ποιοτική έρευνα έχει ριζικά διαφοροποιηθεί από τα πρότυπα του εμπειρισμού. Για τους ερευνητές που ασχολούνται με την ποιοτική έρευνα, είναι πολύ σημαντικό να διαφυλαχθεί ο χώρος από την ταύτιση του με την αυθαιρεσία και τον ερασιτεχνισμό, ορίζοντας συγκεκριμένα αλλά και ευέλικτα κριτήρια αξιολόγησής του.

Βιβλιογραφία

- Androutsopoulou, A. (2000). Idiography and nomothesis: The quest for integration. *PSYCHOLOGY. The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 7(2), 151-160.
- Androutsopoulou, A., Thanopoulou, K., Economou, E., & Bafiti, T. (2004). Forming criteria for assessing the coherence of clients' life stories: A narrative study. *Journal of Family Therapy* 26, 383-405.
- Elliott, R., Fischer, C.T., and Rennie, D.L. (1999). Evolving guidelines for the publication of qualitative research studies in psychology and related fields. *British Journal of Clinical Psychology*, 38, 215-229.
- Gergen, K.J. (1994). *Realities and relationships: Soundings in social construction*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Gergen, K. J., & Gergen, M. M. (1991). Toward reflexive methodologies. In F. Steier (Ed.), *Research and reflexivity* (pp. 76-95). London: Sage.
- Hammersley, M. (1992). The paradigm wars: Reports from the front. *British Journal of Sociology and Education*, 13, 131-143.
- Hammersley, M. (1996). The relationship between qualitative and quantitative research: Paradigm loyalty versus methodological eclecticism. In T. E. Richardson (Ed.), *Handbook of qualitative research methods* (pp. 159-174). Leicester, UK: The British Psychological Society.
- Henwood, K. and Pidgeon, N.F. (1994). Beyond the qualitative paradigm: A framework for introducing diversity within qualitative psychology. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 4, 225-238.

- King, E. (1996). The use of self in qualitative research (175-188). In J.T.E. Richardson (ed) *Handbook of qualitative research methods for psychology and the social sciences*. Leicester: The British Psychological Society.
- Lieblich, A., Tuval-Masciach, R., and Zilber, T. (1998). *Reading, analysis and interpretation*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- McLeod, J. (2001). *Qualitative research in counselling and psychotherapy*. London: Sage.
- McLeod, J. (2010). *Case study research in counselling and psychotherapy*. London, UK: Sage.
- Miles, M.B. and Huberman, , A.M. (1984). *Qualitative data analysis: A sourcebook of new methods*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Mishler, E.G. (1990). Validation in inquiry-guided research: The role of exemplars in narrative studies. *Harvard Educational Review*, 60, 415-422.
- Mishler, E.G. (1991). *Research Interviewing: Context and narrative*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Riessman, C. K. (2008). *Narrative methods for the human sciences*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Smith, J.A. (1996). Evolving issues for qualitative psychology (189-201). In J.T.E. Richardson (ed) *Handbook of qualitative research methods for psychology and the social sciences*. Leicester: The British Psychological Society.